

Д.Б. Қалмағанбетова

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: dina_zhautikova@mail.ru)*

Қазақстан Республикасы саяси партияларының конституциялық-құқықтық жауапкершілігі

Зерттеудің мақсаты Қазақстан Республикасындағы саяси партиялардың конституциялық-құқықтық жауапкершілігін кешенді қарау, осы жауаптылықтың басталу негіздері, заң актілерінде көзделген құқықбұзушылықтар жасалған жағдайда саяси партиялар үшін салдарлар болып табылады. Зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне жалпы және жеке әдістердің тұтас кешенін пайдалану арқылы қолжеткізілді. Жұмыста жеке әдістер, мысалы, формалды-зандық, құқық нормаларының сипаттамасынан, құқықтық ережелер жүйесінен, заң тәжірибесін ұсыну, талдау және қорыту; фактілерді, құбылыстар мен процестерді тану, талдау және жіктеуге негізделген, құжаттық әдіс, бағалау әдісі қамтылған нақты-әлеуметтік әдістер қолданылды. Шетелдік заңнаманы қарап, саяси партиялардың жауапкершілігіне қатысты конституциялық-құқықтық құжаттардың кейбір баптарының мазмұны айтарлықтай қатаң сипатта екені анықталды. Мақалада Қазақстан Республикасындағы саяси партиялардың өкілдері мен мүшелері арқылы жауапкершілігін белгілейтін нақты қылмыстық-құқықтық және әкімшілік-құқықтық нормалар талданды. Әкімшілік және сот бақылауын жүзеге асыруға байланысты мәселелер, сонымен бірге өкілді және сот билігі органдарының Қазақстан Республикасы саяси партияларының құрылымдық және аумақтық бөлімшелерінің қызметін бақылау функцияларын жүзеге асырудың нормативтік-құқықтық аспектілері қаралды. Сонымен қатар Қазақстанның саяси партияларының сайлау заңнамасын бұзғаны үшін конституциялық жауапкершіліктің басталу нормалары қарастырылды.

Кілт сөздер: саяси партиялар, саяси партиялардың қызметі, саяси партиялардың құқықтары мен міндеттері, саяси партиялардың жауапкершілігі, саяси партиялардың қызметін бақылау.

Кіріспе

Зерттеудің өзектілігі мен маңыздылығы келесідей факторларға негізделген: саяси партияның қызметін бақылау және реттеу қажеттігі; қолданыстағы заңнамаға кейіннен өзгерістер енгізе отырып, қайта қарауды немесе қайта жетілдіруге талап ететін ережелер мен ұйғарымдардың болуы; бүгінгі күннің шындығын біз зерттейтін салада тиісті заңдармен сәйкес келтіру қажеттілігі.

Идеологиялық және саяси плюрализм, сондай-ақ қазіргі әлемдегі көппартиялылық қоғамның демократиялық ұйымы мен құқықтық мемлекеттің базалық қағидасын құрайды, оған жол әрбір ел үшін бірегей сипатқа ие. Саяси партиялар мен өзге де қоғамдық бірлестіктердің болуы өте маңызды орын алады, себебі тікелей саяси партиялар мемлекеттік билік органдарын азаматтық қоғам институтымен байланыстырады.

Қазақстандағы реформалар стратегиясының мемлекеттік тұжырымдамасының негізінде демократияландыру және саяси реформалар бағдарламасы жатыр. Бұл бағдарлама қоғамдық үрдістерді одан әрі демократияландыру саласында мемлекеттің серпінділігі мен тиімді тәсілдерін көрсетеді.

Бұл ретте әрекет етуге тиіс басты қағида билік субъектілері (тасымалдаушылар) ретінде неғұрлым көп саяси партиялар оны алған сайын, соғұрлым олар азамат, қоғам, мемлекет алдында үлкен жауапкершілікте болуы тиіс. Саяси партияларды құқықтық реттеудің теориялық және практикалық мәселелері басымдықты және дәстүрлі түрде заң ғылымының басты назарында болады. Қазақстан Республикасының қазіргі даму кезеңінде осы мәселелер елде жүргізіліп жатқан қайта құрулардың ықпалымен ерекше өзектілікке ие болуда.

Жұмыстың мақсаты зерттелетін саладағы практикалық қызметтің теориялық материалдары мен нәтижелерін талдау негізінде саяси партиялардың конституциялық-құқықтық жауапкершілігіне қатысты нақты ұсынымдар мен ұсыныстарды әзірлеу болып табылады.

Зерттеудің міндеттері мыналар болып табылады: Қазақстанның құқықтық актілерінде көзделген құқықбұзушылықтардың ең ауыр сипаты бар саяси партиялардың қылмыстық-құқықтық жауапкершілігін талдау; саяси партиялардың азаматтық-құқықтық жауапкершілігінің басталу жағдайларының барлық түрлерін қарау; Қазақстан Республикасының саяси партиялары жауапкершілігінің өзге де түрлері, олардың Қазақстан аумағында одан әрі әрекет етуінің салдары.

Қазақстан Республикасы саяси партияларының конституциялық-құқықтық жауапкершілігін талдау. Әлеуметтік-экономикалық және саяси қайта құрулар кезінде саяси партиялар мемлекет алдында өздері ұмтылатын қоғам тобының мүдделерін барынша дәл білдіруге, сондай-ақ елде жүргізіліп жатқан реформалардың мағынасын өз жақтаушыларына жеткізуге тиіс. Бір мезгілде билік қатынастарының жүйесіне қатысатын жария саясат субъектілері ретінде және көзқарастардың ортақтығы негізінде және саяси сипаттағы бірлескен іс-қимылдарды іске асыру үшін өз мүшелерін біріктіретін ұйымдар ретінде саяси партиялардың заңды жауапкершілігінің нақты өлшемдері белгіленуі тиіс.

Әлеуметтік жағдайлардың және саяси партиялар туралы конституциялық заңнаманың қоғам мен мемлекет тарапынан оларға қойылатын сапалық өсіп келе жатқан талаптарға сәйкес серпінді өзгеруі қазіргі кезеңде олардың заңды жауапкершілігі институтына кешенді, жүйелі зерттеу жүргізу қажеттігіне алып келеді.

Өзін демократиялық мемлекет деп жариялаған Қазақстан өз тәуелсіздігінің алғашқы жылдарынан бастап соңғы уақытта оның одан әрі өзгеру үрдісін айтарлықтай жандандыра отырып, өзінің партиялық жүйесін қалыптастырып, дамытып келеді. Қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірліктің қазақстандық моделі азаматтық бастама мен азаматтық қоғам институттары мен мемлекеттің сындарлы диалогы негізінде дамып келеді.

Адам, оның құқықтары мен бостандықтары жоғары құндылық деп таныла отырып, құқықтар мен бостандықтарды бекіту мемлекетке оларды мүлтіксіз сақтау және қорғау жөніндегі міндеттерді жүктеусіз мүмкін емес. Мемлекеттің адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын тану, сақтау және қорғау жөніндегі міндеттері жеткілікті өмір сүру деңгейін қамтамасыз ететін нақты құқықтық рәсімдер тән болатын құқықтар мен бостандықтарды мемлекеттік қорғаудың кең ауқымды жүйесін құру қажеттілігін негіздейді.

Саяси партиялар қоғамдық бірлестіктердің ерекше түрі бола отырып, бұл ретте мемлекеттік органдар (жергілікті өзін-өзі басқару органдары) бола тұра, сондай-ақ конституциялық-құқықтық жауапкершілік субъектілері болып табылады. Саяси партиялардың конституциялық-құқықтық жауаптылығы — бұл конституциялық-құқықтық қатынастардың субъектісі ретінде саяси партиялардың конституциялық-құқықтық нормалармен негізделген, өзінің заңдық маңызы бар мінез-құлқына белгіленген тәртіппен жауап беру және өздеріне жүктелген міндеттерге сәйкес әрекет ету, ал қабылданбаған жағдайда — мемлекеттік мәжбүрлеу шараларын қолдану түрінде белгілі бір айырудан бастарту міндетіне ие.

«Саяси партиялар туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес саяси партия жарғыда және бағдарламада айқындалған мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген тәртіппен: өз қызметі туралы ақпаратты тарату және өз мақсаттары мен міндеттерін насихаттау; қауымдастықтарға (одақтарға), сайлау блоктарына ерікті негізде бірігу; Қазақстан Республикасының Президенттігіне, Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінің және мәслихаттарының депутаттығына кандидаттарды ұсыну; Қазақстан Республикасының Президентіне, Қазақстан Республикасының Парламенті Мәжілісінің және мәслихаттарының депутаттығына; мәслихаттардағы өз өкілдері арқылы Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының депутаттығына кандидатуралар ұсынуға; өзінің бұқаралық ақпарат құралдарын құруға; жиналыстар, митингілер мен демонстрациялар, шерулер мен пикеттер өткізуге; «Саяси партиялар туралы» ҚР Заңында және Қазақстан Республикасының өзге де заңнамалық актілерінде көзделген өзге де құқықтарды жүзеге асыруға құқығы бар.

Сондай-ақ саяси партиялар мынадай міндеттерді атқарады: Қазақстан Республикасы Конституциясы мен заңдарының талаптарын сақтау; әрбір азаматқа оның құқықтары мен мүдделерін қозғайтын құжаттармен, шешімдермен және ақпарат көздерімен танысу мүмкіндігін қамтамасыз ету; тұрақты жұмыс істейтін органның орналасқан жерінің және бизнес-сәйкестендіру нөмірлерінің ұлттық тізіліміне енгізілетін мәліметтер көлемінде оның басшылары туралы деректердің өзгергені туралы тіркеуші органды хабардар ету; Мемлекеттік кіріс органдарына Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мерзімде және көлемде өзінің қаржылық қызметі туралы есеп беруге міндетті [1].

Саяси партиялар туралы заңнамаға сәйкес, Қазақстан Республикасының аумағында құрылатын барлық заңды тұлғалар олардың құрылу мақсатына, олардың қызметінің түрі мен сипатына, қатысушылардың (мүшелерінің) құрамына қарамастан, мемлекеттік тіркеуге жатады.

Қазақстан Республикасының аумағында орналасқан заңды тұлғалардың филиалдары мен өкілдіктері, олардың заңды тұлға құқығын иеленбестен, есептік тіркеуге жатады. Заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеуді және филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеуді әділет органдары (тіркеуші орган) жүзеге асырады.

Республикалық және өңірлік мәртебесі бар қоғамдық және діни бірлестіктерді, оның ішінде саяси партияларды мемлекеттік (есептік) тіркеуді, қайта тіркеуді және таратуды тіркеуді Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі жүргізеді.

Жергілікті мәртебесі бар қоғамдық және діни бірлестіктерді, заңды тұлғалардың қорлары мен бірлестіктерін мемлекеттік тіркеуді, қайта тіркеуді, таратуды, тиісті облыстағы және Астана, Алматы және Шымкент қалаларындағы қоғамдық және діни бірлестіктердің филиалдары мен өкілдіктерін есептік тіркеуді, қайта тіркеуді, есептен шығаруды облыстардың, Астана, Алматы және Шымкент қалаларының әділет департаменттері жүзеге асырады.

Қайта ұйымдастырылған және таратылған заңды тұлғаларды мемлекеттік (есептік) тіркеуді, қайта тіркеуді және таратуды тіркеуді, министрлікте тіркелуге жататындардан басқа, тиісті саладағы, Астана, Алматы және Шымкент қалаларындағы филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеуді (қайта тіркеуді және есептік тіркеуден шығаруды) Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің аудандық (қалалық) әділет басқармалары жүзеге асырады.

Заңда саяси партияларды тіркеу үшін талап етілетін құжаттардың тізбесі белгіленеді, атап айтқанда, партия бағдарламасы; құрамында кемінде қырық мың партия мүшесі болуға тиіс, барлық облыстардағы, республикалық маңызы бар қаладағы және Астанадағы партияның құрылымдық бөлімшелерін (филиалдары мен өкілдіктерін) білдіретін, саны кемінде алты жүз партия мүшесі болатын, олардың әрқайсысында тегі, аты, әкесінің аты (бар болса), ЖСН, тұрғылықты жерінің мекенжайы көрсетілген партия мүшелерінің тізімі; жарғы; бірлестіктің барлық құрылтайшылары; заңды тұлғаларды мемлекеттік тіркеу және филиалдар мен өкілдіктерді есептік тіркеу үшін бюджетке алым төленгенін растайтын түбіртек немесе өзге құжат [2].

Саяси партиялардың қызметіне қатысу, саяси партиялардың қызметі сияқты, Конституцияда кепілдік берілген адам құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға тиіс. Кез келген саяси партияға мүшелік сияқты Республика азаматын конституциялық міндеттерін атқарудан босатпайды. Өз міндеттерін атқару кезінде мемлекеттік қызметкерлер мен депутаттар саяси партиялар мен олардың органдарының шешімдерімен байланысты емес [3].

Террористік және экстремистік қылмыстар қоғамдық қауіпсіздікке елеулі зиян келтіреді, мемлекеттіліктің тұрақтылығына нұқсан келтіреді, сондықтан осы санаттағы істерді уақтылы және дұрыс қарау мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің, азаматтар мен ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғаудың, Қазақстан Республикасы конституциясының, заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілерінің, сондай-ақ Қазақстан Республикасының халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етудің маңызды шарттарының бірі болып табылады [4].

Қазақстанда этносаралық қатынастар саласында жалпыға танылған нормалар енгізілді. Тұтастай алғанда, қоғамдық келісім мен жалпы ұлттық бірлікті қамтамасыз ету мен нығайтудың тиімді саяси-құқықтық және институционалдық-басқару жүйесі жұмыс істейді. Қазақстанның қағидаттық ұстанымы этникалық мәселелерді саяси мақсаттарда пайдалануға жол берілмейтіндіктен тұрады [5].

«Саяси партиялар туралы» ҚР Заңының 2-тарауы 12-бапты қамтиды, оған сәйкес Қазақстан Республикасының Саяси партиялар туралы заңнамасының сақталуын бақылауды жүзеге асыратын мемлекеттік органдар белгіленген. Қазақстан Республикасының Саяси партиялар туралы заңнамасының сақталуын, сондай-ақ саяси партия мен оның құрылымдық бөлімшелері (филиалдары мен өкілдіктері) қызметінің Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкестігін бақылауды саяси партия мүшелерінің қажетті санының болуын растайтын саяси партияның және оның құрылымдық бөлімшелерінің (филиалдары мен өкілдіктерінің) құжаттарына қолжеткізуді талап етуге немесе алуға құқығы бар тіркеуші органдар жүзеге асырады; Қазақстан Республикасының салық заңнамасына сәйкес мемлекеттік кіріс органдары Қазақстан Республикасының салық заңнамасына; Қазақстан Республикасының заң актілерінде көзделген жағдайларда басқа да мемлекеттік органдар.

«Саяси партиялар туралы» Заңның 13-бабы саяси партияның қызметін сот шешімі бойынша үш айдан алты айға тоқтата тұруды көздейді, саяси партияның қызметі Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдары бұзылған; саяси партияның жарғысына қайшы келетін қызметті жүйелі түрде жүзеге асырған; саяси партия басшыларының экстремизмді жүзеге асыруға бағытталған жария

шақыруы және сөйлеген сөздері; саяси партия мүшелерінің саны Заңның 10-бабы 6-тармағының талаптарына сәйкес келмеген жағдайларда [1].

Саяси партияның қызметін тоқтата тұру кезеңінде партия басшылары мен мүшелеріне оның атынан бұқаралық ақпарат құралдарында сөз сөйлеуге, жиналыстар, митингілер мен өзге де жария сөз сөйлеуді ұйымдастыруға және өткізуге тыйым салынады, сондай-ақ еңбек шарттары бойынша есеп айырысуларды, оның қызметі нәтижесінде келтірілген залалдарды өтеуді және айыппұлдарды төлеуді қоспағанда, саяси партияның банк шоттары бойынша шығыс операциялары тоқтатыла тұрады. Егер саяси партияның қызметін тоқтата тұрудың белгіленген мерзімі ішінде бұзушылықтар жойылса, онда саяси партия өз қызметін қайта бастайды. Саяси партияның анықталған бұзушылықтарды жою фактісін саяси партияның қызметін тоқтата тұру туралы шешім шығарушы сот белгілейді.

Қазақстанда да, шет елдерде де саяси партияларға қолданылуы мүмкін ең қатаң жазалау шарасы оларды жою болып табылады. Банктерді, республикалық және өңірлік мәртебесі бар қоғамдық және діни бірлестіктерді, оның ішінде саяси партияларды таратуды және шетелдік және халықаралық коммерциялық емес үкіметтік емес бірлестіктердің филиалдары мен өкілдіктерін есептік тіркеуден шығаруды мемлекеттік тіркеуді Қазақстан Республикасының Әділет министрлігі жүргізеді.

Заңда саяси партия оның жоғары органының шешімі бойынша; өңірлердің кемінде жартысын білдіретін оның мүшелерінің кемінде елу бір пайызының ұсынысы бойынша; сот шешімі бойынша таратылатыны белгіленген.

Саяси партияны таратуды саяси партияның жоғары органы тағайындайтын тарату комиссиясы немесе сот Қазақстан Республикасының заң актілерінде көзделген тәртіппен жүргізеді.

Сот шешімі бойынша саяси партия «Саяси партиялар туралы» ҚР Заңының талаптары орындалмаған; саяси партияның қызметін тоқтата тұруға негіз болған бұзушылықтарды сот белгілеген мерзімде жоймаған; саяси партияның жарғысына қайшы келетін қызметті жүйелі түрде жүзеге асырған; Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде тыйым салынған не Қазақстан Республикасының заңнамасын бірнеше рет (кемінде екі рет) немесе өрескел бұза отырып, жүзеге асырған жағдайларда таратылуы мүмкін; мемлекеттік тіркеу үшін ұсынылған құжаттарда қамтылған мәліметтердің дәйексіздігі анықталған кезде саяси партияны мемлекеттік тіркеуді жарамсыз деп тану не саяси партияны мемлекеттік тіркеудің күшін жою; саяси партияның Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің депутаттарын сайлауға екі рет қатарынан қатыспауы; шетелдік заңды тұлғалар мен азаматтардың, шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың қаржыландыруы, саяси партияның заңда тыйым салынған қайырмалдықтарды қабылдауы; Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларда, қайта тіркеусіз саяси партияның, оның құрылымдық бөлімшелерінің (филиалдары мен өкілдіктерінің) қызметін жүзеге асырғанда; сондай-ақ Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінде көзделген өзге де жағдайларда жүзеге асырылады [1].

Саяси партия алған бюджет қаражатын осы саяси партияларды қаржыландыру ережесінде көзделмеген мақсаттарға жұмсаған кезде осы қаражат республикалық бюджетке қайтарылуға жатады. Саяси партияларды қаржыландыруды қайта бастау тәртіп бұзушылықтар жойылғаннан кейін белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады. Бюджет қаражатының жұмсалыуын бақылау Қазақстан Республикасының бюджет заңнамасында белгіленген тәртіппен жүзеге асырылады.

Саяси партиялардың сайлау үрдісіне қатысуының жалпыға міндетті нормативтік компоненті — бұл сайлау үрдісінің субъектілері сайлау заңнамасын бұзған жағдайда туындайтын жауапкершілік. Осылайша, сайлау үрдісінде өз өкілеттіктерін іске асыру үшін саяси партияларға құқық бере отырып, олардан бірқатар ережелер мен міндеттерді орындауды талап ете отырып, заң шығарушы саяси партиялардың сайлау заңнамасын бұзғаны үшін жауаптылықтың әртүрлі түрлерін де көздейді.

Сайлау құқықтарын бұзғаны үшін жауапкершілікті белгілейтін нақты қылмыстық-құқықтық және әкімшілік-құқықтық нормалар ҚР Қылмыстық кодексінде және әкімшілік құқықбұзушылық туралы Кодексте қамтылған.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 174 бабының 1-бөліміне сәйкес қылмыстық жауапкершілікке әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни араздықты қоздыруға, азаматтардың ұлттық ар-намысы мен қадір-қасиетін не діни сезімдерін қорлауға бағытталған қасақана іс-әрекеттерді жүзеге асыратын адамдар, сол сияқты азаматтардың дінге, тектік-топтық, ұлттық, рулық немесе нәсілдік тиесілілігі белгісі бойынша олардың айрықшалығын, артықшылығын не толық еместігін насихаттауға бағытталған адамдар тартылуы мүмкін, егер бұл әрекеттер көпшілік алдында немесе бұқаралық ақпарат құралдарын немесе телекоммуникация

желілерін пайдалана отырып, сол сияқты әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни араздықты насихаттайтын әдебиетті немесе өзге де ақпарат жеткізгіштерді дайындау немесе тарату жолымен жасалса [6].

ҚР ҚК 150-б. 1-б. азаматтың өз сайлау құқықтарын немесе референдумға қатысу құқығын еркін жүзеге асыруына кедергі келтіргені, сондай-ақ сайлау комиссияларының немесе референдум өткізу жөніндегі комиссиялардың жұмысына заңсыз араласқаны және дауыс беруге, кандидатты, партиялық тізімдерді тіркеуге, дауыстарды санауға және сайлауда немесе референдумда дауыс беру нәтижелерін анықтауға байланысты міндеттерді атқаруына кедергі келтіргені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейді [6].

Бұл жағдайда заң шығарушы бұл қылмысты жасау тәсілін айқындамайды. Қолсұғушылық кез келген тәсілмен, мысалы, азаматқа мемлекеттік билік немесе жергілікті өзін-өзі басқару органдарына сайлау және сайлану құқығын іске асыруға кедергі жасау, кандидатты, сайлау бірлестігін, сайлау блогын, референдум өткізу бастамасын қолдауға, қолдарды қолдан жасауға қатысуға, сондай-ақ өз таңдауына қарамастан, дауыс беруге мәжбүрлеуге, оларды сайлау учаскесіне (референдум учаскесіне) жібермеуге, сенім білдірілген адамдардың өз өкілеттіктерін жүзеге асыруына кедергі келтіруге және т. б. мәжбүрлеу нысанында жүзеге асырылуы мүмкін.

Дауыс беру құпиясын бұзу бюллетеньді толтыру кезінде құпиялылықты қамтамасыз ететін заңмен белгіленген шарттарды сақтауға кедергі келтіретін іс-әрекеттер (әрекетсіздік) жасаудан тұрады. Бұл бюллетеньдерді толтыру кезінде дауыс беруге арналған кабиналарда бөгде адамдардың қатысуымен, сайлау бөлімдерінде арнайы жабдықталған кабиналар болмаған кезде, дауыс беретін адамдарды Комиссия мүшелерінің және тағы басқа қатысуымен бюллетеньдерді толтыруға мәжбүрлеуде көрсетілуі мүмкін.

ҚР ҚК 150-б. 2-б. сатып алумен, алдаумен, күш қолдану не оны қолданамын деп қорқытумен ұштасқан; адам өзінің лауазымдық немесе қызмет бабын пайдаланып жасаған; адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша немесе қылмыстық топ жасаған; электрондық сайлау жүйесінің белгіленген жұмыс істеу тәртібін бұзу жолымен жасалған саралау белгілерін көздейді.

Сайлау құжаттарын, референдум құжаттарын бұрмалағаны үшін немесе дауыстарды дұрыс санағаны үшін қылмыстық жауапкершілік ҚР ҚК 151-б. белгіленген. Сайлау құжаттарын немесе референдум құжаттарын бұрмалау, бюллетеньдерге немесе қол қою парақтарына жалған жазбалар енгізу, дауыстарды қате есептеу не сайлау нәтижелерін немесе референдум қорытындыларын дұрыс анықтамау не дауыс беру құпиясын бұзу, егер бұл әрекеттерді Қазақстан Республикасы Президентігіне кандидаттың сенімді адамы немесе депутаттыққа кандидаттың сенімді адамы, сол сияқты сайлау комиссиясының немесе референдум өткізу жөніндегі комиссияның мүшесі жасаса.

ҚР ҚК-нің 151-б. заң шығарушы бұрмалау шекарасын тұтастай дауыс беру қорытындыларына дейін кеңейтті, онда ескерілмеген бюллетеньдерді дауыс беру кезінде пайдаланылған бюллетеньдер санына енгізуді, дайындалған бюллетеньдер таралымының қалдығын жасыруды, жарамды бюллетеньдерді ауыстыруды, сайлаушылардың, референдумға қатысушылардың тізімдерін санауды дұрыс жасамауды, оларға белсенді сайлау құқығы (референдумға қатысу құқығы) жоқ адамдарды не ойдан шығарылған адамдарды енгізуді, сондай-ақ комиссия мүшелерінің дауыстарды санауға дейін дауыс беру қорытындылары туралы хаттамаға қол туралы хаттама жасау, оны толтырғаннан кейін осы хаттамаға заңсыз өзгерістер енгізу. Осы қылмыстық жазаланатын бұзушылықтардың кейбірін жергілікті өзін — өзі басқару органдарының лауазымды адамдары (сайлаушылар тізімін жасау бөлігінде), ал қалғандары-лауазымды адамдар мен комиссия мүшелері жасай алады.

Азаматтардың және басқа да сайлау процесіне қатысушылардың сайлау құқықтарын бұзу фактілері бойынша қылмыстық істер қылмыс белгілері болған кезде ғана қозғалады. Осы қылмыстық істер прокуратура органдарының тергеуіне жатады. «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексі сайлау науқанын жүргізудің ережелері мен шарттарын бұзған адамдар үшін әкімшілік жауапкершілікті көздейтін бірқатар нормаларды қамтиды [7].

Саяси партиялар жасауы мүмкін әкімшілік құқықбұзушылықтарды шартты түрде екі топқа бөлуге болады: біріншісі — үгіт қызметі саласындағы бұзушылықтар, екіншісі — сайлау науқанын қаржыландыру саласындағы бұзушылықтар.

Бірінші топқа, мысалы, бұқаралық ақпарат құралдары арқылы сайлау алдындағы үгітті жүргізу шарттарын бұзу, оған тыйым салынған кезеңде сайлау алдындағы үгітті жүргізу, сайлаушылардың (республикалық референдумға қатысуға құқығы бар азаматтардың) тізімдерін жасау үшін сайлаушылар туралы дұрыс емес мәліметтер ұсыну, жасырын үгіт материалдарын дайындау

немесе тарату, үгіт материалдарын қасақана жою, бүлдіру, сайлау алдындағы үгітті жүргізу шарттарын бұзу жатады.

Екінші топқа сайлауды (республикалық референдумды) дайындау мен өткізуге арналған қаражатты жұмсау туралы есептерді ұсынбау немесе жарияламау, сайланбалы мемлекеттік лауазымға кандидаттың не саяси партияның шет мемлекеттерден, ұйымдардан, шетелдіктерден және азаматтығы жоқ адамдардан қаржылар қабылдауы, сайлау науқанын қаржыландыру немесе сайлау қорларынан басқа өзге де материалдық көмек көрсету сияқты бұзушылықтар жатады [7].

Әкімшілік жауапкершілікке азаматтардың бірлестіктері ғана емес, бұқаралық ақпарат құралдарының басшылары да (редактор, таратылатын хабарламалар мен материалдардың авторлары және т.б.) тартылады.

Мемлекеттік билік органдарына сайлауды дайындау және өткізу тәртібін реттейтін заңдарды талдай отырып, сайлау үрдісіне қатысушылар ретінде сайлау комиссиясы мүшесінің міндеттерін жүйелі түрде орындамайтын деп танылуына байланысты шешуші дауыс құқығымен (оның ішінде саяси партия ұсынған) өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату; кандидатты (кандидаттар тізімін) тіркеуден бастарту; кандидатты (кандидаттар тізімін) тіркеуден бастарту; кандидатты (кандидаттар тізімін) тіркеуден бастарту; сайлау); сайлау бірлестігі ретінде тіркелген саяси партияға ескерту шығару; дауыс беруге арналған мекемеден саяси партиядан байқаушыларды шығару.

Сайлау үрдісіне қатысушылардың конституциялық жауапкершілігі туралы баяндалған нормалар әзірше жүйеленбегенін ескере отырып, санкциялардың өздері нақты және нақты тұжырымдалғанын атап өткен жөн. Сондықтан өкілетті орган заңнамалық ұйғарымдардың шеңберінен шығатын басқа да шараларды пайдалануға құқылы емес.

Конституциялық жауапкершілік шаралары, өзінің мазмұндық айырмашылығына қарамастан, бірқатар жалпы ерекшеліктерге ие болады. Мысалы, сайлау құқығындағы конституциялық жауапкершілік жеке, сондай-ақ ұжымдық сипатта болуы мүмкін (мысалы, кандидаттар тізімін тіркеудің күшін жою), сондай-ақ сайлау құқығы нормаларын бұзу конституциялық жауапкершіліктің негізі болып табылады, ол қолсұғушылықтан, сайлау құқықтарын теріс пайдаланудан, заңды міндеттерді орындамаудан немесе тиісінше орындамаудан көрінеді. Конституциялық жауаптылықтың басталуы кінәсі болмаған кезде мүмкін (мысалы, сайлау корпусының жалпы кінәсіз жауаптылығы, егер оның еркін білдіруі сайлауды жарамсыз деп тану салдарынан заңды күшінен айырылса). Сайлау заңдарында бекітілген санкциялар негізінен абсолюттік сипатта болады (олар не қолданылады, не қолданылмайды, бірақ өзге де мемлекеттік мәжбүрлеу шараларымен ауыстырылуы мүмкін емес).

Сайлау практикасы саяси партиялардың сайлау алдындағы үгіт жүргізу ережелерін бұзуына байланысты ең жиі конституциялық жауапкершілік туындайтынын көрсетті. Мысалы, сайлау алдындағы үгіт туралы заңнаманың бірқатар бұзушылықтары саяси партияны сайлау бірлестігі ретінде тіркеу туралы шешімнің күшін жою түріндегі конституциялық санкцияға әкеп соқтыруы мүмкін.

Қорытынды

Осылайша, саяси партиялардың заңды жауапкершілігі деп құқықбұзушылықтар жасағаны немесе өз міндеттерін тиісінше орындамағаны үшін оларға қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасын (оң жауапкершілік) түсіну керек, оның нәтижесі олар үшін қолайсыз салдардың туындауы болып табылады.

Қазақстан Республикасының саяси партиялары әртүрлі санаттағы заң жауапкершілігінің субъектілері бола алады. Нормативтік-құқықтық актілермен саяси партиялардың конституциялық-құқықтық, әкімшілік, азаматтық-құқықтық, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық жауаптылығы белгіленген. Саяси партиялар жауапкершілігінің барлық аталған санаттары негіздерге, белгілерге және көзделген құқықтық санкцияларға байланысты айтарлықтай ерекшеленеді. Алайда саяси партияларға қатысты қылмыстық-құқықтық және әкімшілік жауапкершілік түрлерін бекіту конституцияда белгіленген нақты құқықтық нормаларға негізделеді.

Саяси партиялардың заңдық жауапкершілігі түрлерінің әртүрлілігін саяси партияның жалпы құқықтық заңдылық режимін сақтауына, мемлекетпен де, сондай-ақ азаматтық қоғамның басқа да жеке және ұжымдық субъектілерімен өзара іс-қимылда саяси партиялар қызметінің конституциялық кепілдігін маңызды кепілдік ретінде қарау қажет.

Конституциялық, конституциялық емес және конституцияға қарсы ұғымдар қызмет мақсаттарымен және тікелей саяси партиялардың қызметімен тығыз байланысты. Саяси партияның

Қазақстан Республикасы конституциясының талаптарына және қолданылып жүрген заңдарына қайшы келмейтін осындай қызметі конституциялық деп танылады. Саяси партияның Қазақстан Республикасы конституциясының қолданылуына тікелей жатпайтын, Қазақстанның қолданылып жүрген заңдарының өзге де салаларымен регламенттейтін қызметі конституциялық емес деп танылады. Экстремистік қызметті жүзеге асыруға бағытталған саяси партияның осындай қызметі конституцияға қарсы деп танылады.

Саяси партия өзінің көпшілік және партия ішіндегі қызметі шеңберінде партия санкцияламаған өз мүшелерінің жеке құқыққа қарсы мінез-құлқына заңды жауапкершілік көтере алмайды, бұл ретте құқыққа қарсы әрекеттің ұйым қызметімен байланысы фактісі дәлелдеуді қажет етеді. Сонымен бірге саяси партияның оның атынан партия өкілі жасаған іс-әрекеттерді бағалаудан жалтаруы белгілі бір негіздерде құқыққа қарсы іс-әрекеттерді қолдаудың дәлелі ретінде қаралуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Закон Республики Казахстан «О политических партиях» от 15 июля 2002 года с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.06.2018 г. N 344 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000344>.
- 2 О внесении изменений и дополнений в некоторые приказы Министра юстиции Республики Казахстан. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 22 ноября 2018 года № 1549 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017779>.
- 3 Конституция Республики Казахстан. Принята на Республиканском референдуме 30 августа 1995 года [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.
- 4 О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях: Нормативное постановление Верховного Суда Республики Казахстан от 8 декабря 2017 года № 11 [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000011S>.
- 5 О внесении изменений в Указ Президента Республики Казахстан от 28 декабря 2015 года № 148 «Об утверждении Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана (до 2025 года)»: Указ Президента Республики Казахстан от 9 января 2019 года № 824 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000824>.
- 6 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>.
- 7 Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года № 235-V [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235>.

Д.Б. Калмағанбетова

Конституционно-правовая ответственность политических партий Республики Казахстан

Целью работы является выработка, на основе анализа теоретических материалов и результатов практической деятельности в исследуемой области, конкретных рекомендаций и предложений, касающихся конституционно-правовой ответственности политических партий. Задачами исследования являются: анализ уголовно-правовой ответственности политических партий за правонарушения, предусмотренные правовыми актами Казахстана; рассмотрение всех видов случаев наступления гражданско-правовой ответственности политических партий; иные виды ответственности политических партий Республики Казахстан; последствия для их дальнейшей деятельности на территории Казахстана. Автором статьи рассмотрено зарубежное законодательство относительно ответственности политических партий и установлено, что содержание некоторых статей конституционно-правовых документов носит достаточно жесткий характер. Проанализированы конкретные уголовно-правовые и административно-правовые нормы, устанавливающие ответственность политических партий через ее представителей и членов в Республике Казахстан и зарубежных странах. Рассмотрены проблемы, связанные с осуществлением административного и судебного контроля, а вместе с тем и нормативно-правовые аспекты осуществления функций контроля за деятельностью структурных и территориальных подразделений политических партий Республики Казахстан органами представительной и судебной властей. Кроме того, изучены нормы наступления конституционной ответственности за нарушение политическими партиями Казахстана избирательного законодательства.

Ключевые слова: политические партии, деятельность политических партий, права и обязанности политических партий, ответственность политических партий, контроль за деятельностью политических партий.

D.B. Kalmaganbetova

Constitutional and legal responsibility of political parties of the Republic of Kazakhstan

The aim of the work is to develop on the basis of the analysis of theoretical materials and the results of practical activities in the study area specific recommendations and proposals relating to the constitutional and legal responsibility of political parties. The objectives of the study are: analysis of criminal liability of political parties, which are the most severe offenses under the legal acts of Kazakhstan; consideration of all types of cases of civil liability of political parties; other types of responsibility of political parties of the Republic of Kazakhstan, the consequences for their further activities on the territory of Kazakhstan. Having considered the foreign legislation on the responsibility of political parties, it was found that the content of some articles of the constitutional and legal documents is quite rigid. In the article the specific criminal law and administrative law norms establishing the responsibility of political parties through its representatives and members in the Republic of Kazakhstan and foreign countries are analyzed. The problems associated with the implementation of administrative and judicial control, as well as regulatory and legal aspects of the functions of control over the activities of structural and territorial units of political parties of the Republic of Kazakhstan by the representative and judicial authorities are considered. In addition, the norms of the constitutional responsibility for the violation of the electoral legislation by the political parties of Kazakhstan are considered.

Keywords: political parties, the activities of political parties, the rights and obligations of political parties, the responsibility of political parties, control over the activities of political parties.

References

- 1 Закон Республики Казахстан от 15 июля 2002 года «О политических партиях» с изменениями и дополнениями на 30 июня 2018 г. [Law of the Republic of Kazakhstan dated July 15, 2002 «On Political Parties» № 344 with amendments and additions as of June 30, 2018]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000344> [in Russian].
- 2 О внесении изменений и дополнений в некоторые приказы Министра юстиции Республики Казахстан. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 22 ноября 2018 года № 1549 [On making changes and amendments to some orders of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan. Order of the Minister of Justice of the Republic of Kazakhstan dated November 22, 2018 No. 1549]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017779> [in Russian].
- 3 Конституция Республики Казахстан. Принята на Республиканском референдуме 30 августа 1995 года [Constitution of the Republic of Kazakhstan. Constitution adopted on August 30, 1995 at the republican referendum]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000> [in Russian].
- 4 О некоторых вопросах судебной практики по применению законодательства о террористических и экстремистских преступлениях: Normativnoie postanovlenie Verkhovnoho Suda Respubliki Kazakhstan ot 8 dekabria 2017 hoda No.11 [On some issues of judicial practice in the application of legislation on terrorist and extremist crimes: Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan of December 8, 2017 No. 11]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P170000011S> [in Russian].
- 5 О внесении изменений в Указ Президента Республики Казахстан от 28 декабря 2015 года No. 148 «Об утверждении Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана (до 2025 года)»: Указ Президента Республики Казахстан от 9 января 2019 года No. 824 [On Amendment to the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of December 28, 2015 No. 148 «On Approval of the Concept of the Development of the Assembly of the People of Kazakhstan (until 2025)»: Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of January 9, 2019 No. 824]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1900000824> [in Russian].
- 6 Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года No. 226-V [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> [in Russian].
- 7 Кодекс Республики Казахстан «Об административных правонарушениях» от 5 июля 2014 года No. 235-V [Code of the Republic of Kazakhstan On Administrative Offenses of July, 5, 2014 No. 235-V]. *adilet.zan.kz*. Retrieved from <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> [in Russian].